

Spațiul public național, spațiul public european

Constantin Schifirneț
S.N.S.P.A.

The article analyses the relation between the national public space and the European public space in the new context of Romania : adhering at the European Union.

The first section searches the national public space. It sketches some directions of Romanian nation in order to prove the nature of forming the historical process of Romanian identity. After 1859, the moment of the creation of Romanian national State, a radical action of Romanization society has been realized.

In the same way, Romania knows and will know another process – Europeanization society. This implies many unknown profound transformations. It will create a new European identity associated by Europeanization society like the same amplitude Romanization society.

In the third section I discuss about Romanians' image in the European public space. The paper relies on exegesis of literature, on data of empirical researches and information from Romanian press and on Europe's opinion upon Romanians who work in Europe.

Spațiul public național

Modernitatea s-a afirmat și datorită noii viziuni asupra spațiului public. Problemele comunității sau ale societății au devenit teme de dezbateri și astfel s-a depășit cadrul ocult al deciziilor luate de puterea politică sau religioasă. În societatea modernă, regimurile politice au evoluat către conduite democratice datorită sferei publice.

Conceptul de *sferă publică* a fost creat de Jürgen Habermas, în cartea sa (1962, 2005). Sfera publică este spațiul în care interacționează grupuri, dar și indivizi datorită dimensiunii lor sociale. Ne-am propus să discutăm despre procese identitare și de omogenizare a conduitei românești și europene, despre contextele de trecere de la

românism la europenism, de la spațiul național la spațiul european.

Din punct de vedere istoric, spre deosebire de Occident, unde spațiul public național s-a constituit într-un proces îndelungat de modernizare organică, spațiul sud-est european a fost supus unei modernizări forțate prin trecerea bruscă de la modelul comunitar la modelul contractualist (Duțu, 1999, 138) în lipsa unui spirit public care să promoveze ideea de bun public.

Cercetări sociologice demonstrează o segmentare a societății în grupuri cu atitudini diferite față de acțiunea publică, ele fiind rezultatul dezbaterilor publice cu privire la modul în care ar trebui rezolvate problemele sociale. Într-o societate, atitudinile comunitariene (participative) și democratice

se opun orientărilor rebele și autoritare (Sandu, 2004).

Modernizarea societății s-a făcut în România de către stat, astfel încât componente ale societății civile, cum sunt societățile culturale, universitățile, asociațiile științifice au pornit, majoritar, din inițiativa statului, în loc să apară ca răspuns la provocările sociale, economice și culturale din comunitățile organice.

Civilizația românească modernă s-a constituit în procesul de preluare sau de înființare a unor instituții politice și juridice după model occidental în circumstanțe diferite de cele din care ele proveneau. Instituțiile nu au evoluat și nu evoluează organic conform cu situațiile reale din România. La aceasta se adaugă sistemul legislativ care suferă de incoerență, el fiind un fel de „struțo-cămilă”, adică o îmbinare între dreptul românesc și dreptul comunitar-european. Valorile civilizației și culturii occidentale nu au fost impuse, ci ele au pătruns sau au fost adoptate de români pe calea aculturației spontane, după cum aderarea la Uniunea Europeană a fost o opțiune exprimată de cea mai mare parte dintre români. Un spațiu național evoluează ca un loc unde circulă valori, idei, mituri, credințe, teorii, mentalități, simboluri, dar toate aceste elemente, aflate în interdependență, cunosc decalaje sau subordonare față de nucleul iradiant al culturii naționale. Deliberările din spațiu național se produc în raport cu o realitate socială sau națională, de fapt, cu problemele concrete ale societății. O cultură națională dă expresie unor cerințe, aspirații, trebuințe și opțiuni generale, unor idei de forță, care capătă, în anumite momente, caracterul de factor explicativ. Cultura modernă românească a stat sub semnul răspunsului la necesități de apărare și conservare a ființei naționale.

Când vorbim despre spațiul public național românesc apare un aspect interesant: dominarea lui de către mentalitatea mic-burgheză, această balansare între idealism și teamă, între atitudini de bravadă și lașitate, între proiectarea unor mari proiecte și

autoimpunerea unor limite. Mentalitatea mic-burgheză nu și-a asumat nici o misiune revoluționară radicală. În planul raporturilor sociale avem o dualitate comportamentală: burgheză prin comportament economic și mic-burgheză în atitudinile publice, o dualitate cauzată de același impact de neocolit, cel al naționalului, prioritatea epocii noastre moderne. Totul era subordonat edificării spațiului național. În această construcție, burghezia românească fiind slabă economic, a fost nevoită să se asocieze cu acei boieri care au conștientizat oportunitatea unor schimbări radicale în societatea românească. Burghezia română a intrat în relații cu burghezia mondială, dar mentalitatea ei nu era pe deplin modernă, cu o conștiință antreprenorială, ci avea comportamentul unei clase mic-burgheze, militând însă pentru apărarea intereselor naționale față de ofensiva burgheziei mondiale. Ea dovedea o mare capacitate de adaptare, dar și versatilitate în funcție de reacțiile, atitudinile și interesele burgheziei europene. Versatilă în comportamentul ei politic și economic burghezia a avut o constantă conștiință națională în urmărirea unor țeluri fundamentale naționale.

Fiind o națiune veche, sedentară, românii au fost obligați să reacționeze permanent la tendințele de cucerire sau distrugere a propriului etnic. Caracterul ei național a rezultat din trăsăturile afirmate în acțiunea de conservare a propriei identități în contextele presiunilor permanente ale imperiilor învecinate. Caracterul național derivă din conștiința și comportamentul unei comunități naționale față de particularitățile istorice, economice, climatice, etnologice ale dezvoltării și vieții unei națiuni. Dezvoltarea societății românești a cunoscut balansul dintre apărarea ființei naționale și înscrierea în spiritul veacului. Modernizarea a oferit calea spre progres, dar și riscul pierderii identității. Elitele românești au cheltuit aproape toate rezervele de energie în dovedirea continuității etnice și naționale, pentru afirmarea națiunii și statului național. Din perspectiva duratei,

statul național român nu are o existență prea lungă în comparație cu alte state europene. El nu a reușit să organizeze întregul fond instituțional. Dincolo de eventualele limite sau insatisfacții față de statul român nu putem contesta un fapt indubitabil: datorită existenței acestui stat am fost acceptați în Uniunea Europeană. Să ne imaginăm situația de republică unională din cadrul URSS și dificultățile ce ar fi decurs din această poziție geopolitică, în aderarea la Uniunea Europeană.

Spațiul public românesc nu a fost delimitat cu mai multă rigoare între economic și politic, a lăsat loc dictaturii politicului care a decis restructurarea economicului cu dispreț față de competențele specialiștilor, conduită continuată și astăzi. Așa se explică de ce avem forme fără fond în secolul XXI, iar un exemplu îl reprezintă, de pildă, vânzarea proprietății de stat unor persoane particulare lipsite de cunoștințe și abilități de management, dar și de viziune antreprenorială.

Există o anumită asemănare între perioada modernizării românești în intervalul 1840-1900 și situația actuală a țării ca membru al Uniunii Europene. În secolul al XIX-lea, dezvoltarea modernă era subordonată integral întăririi statului național și reunirea tuturor provinciilor românești într-un stat românesc, scop în care s-a acționat cu multă abilitate și inteligență politică și diplomatică. Astăzi, toate energiile sunt orientate către o integrare eficientă a societății românești în structurile europene.

După căderea comunismului are loc un amplu și activ proces de construcție identitară. Se manifestă un naționalism etnic și unul statal. A fost limpede rolul jucat de conduita și mentalitatea naționalistă în căderea comunismului, puternic susținute de Occident în prima fază. Naționalismul exprimat în fostele țări comuniste este un naționalism de revenire la identități de recuperare: „Cine era un nimeni sau era doar un locotenent într-un mare stat multinațional poate deveni general în unitatea mononațională

pe care pune mâna. Cine și-a pierdut locul când era comunist și-l salvează travestindu-se în naționalist și iredentist” (Sartori, 1999, 444-445).

S-a ajuns de mult la convingerea despre o evoluție proprie pe calea modernității, întrucât experiența istoriei a demonstrat clar importanța contextelor istorice, a valorilor culturale, a spiritualității religioase. Max Weber a demonstrat această idee cu un secol în urmă prin afirmarea rolului eticii protestante în edificarea spiritului capitalist. Principiul individualismului protestant s-a dovedit a fi în contradicție cu mentalitatea românească. Spațiul public exprimă exact această specificitate, iar el funcționează într-un cadru național și de aceea nu se poate substitui altor spații publice naționale. În România, spațiul public dă expresie mentalităților și comportamentelor românilor. Datorită spațiului public, organizarea raporturilor dintre oameni sau dintre grupurile sociale a cunoscut forma națională în societatea modernă.

Spațiul public național s-a format într-un ritm alert, după 1859, și s-a extins după 1918. Se uită adesea procesele ce au avut loc după Unirea din 1859 însoțite de evenimente, unele destul de complicate, care afectau puternic unitatea națională și noul stat național. Să amintim de româno-scepticii din secolul al XIX-lea și XX. Separatismul a fost o realitate, care exprima o atitudine față de Unirea văzută doar entuziast și de la sine înfăptuită. S-a lucrat evident pentru impunerea unui nou spațiu public, cel românesc, diferit față de cel din fostele Principate: Moldova și Muntenia.

Avem deci, pe de o parte, pregătirea Unirii, un rol avându-l de pildă, alături de presă, saloanele unor mari boieri unde se întâlneau români din cele două Principate și, pe de altă parte, acțiuni ce au întărit toate actele care decurg din efectele Unirii.

Evoluția modernă a românilor s-a concretizat, în principal, în construcția instituțională politică, și nu în edificarea cadrului economic, deoarece particularitățile de evoluție

istorică nu permiteau o dezvoltare economică de tip capitalist. Se cuvine să facem diferența dintre modernizarea socială și cea politică. Prima înseamnă urbanizare, instruire, industrializare, mijloace de comunicare. Modernizarea politică cuprinde democrație, stabilitate, diferențiere structurală, modele de dezvoltare, integrare națională. Modernizarea politică implică raționalizarea autorității, diferențierea structurilor și extinderea participării politice. O țară poate fi superior dezvoltată politic, cu instituții politice moderne, dar rămâne înapoiată în privința modernizării. India este un exemplu în acest sens (Huntington, 1968,79). Acesta a fost și cazul României. Când România și-a câștigat independența în 1877, ea avea deja sistemul politico-juridic modern constituit, în primul rând în perioada lui Cuza, și apoi prin Constituția din 1866. Deși modernă politic, țara cunoaște multe decalaje, contradicții și discrepante.

Pentru descrierea proceselor de modernizare românească, găsim utilă noțiunea de *modernitate tendențială*, care desemna dezvoltarea modernă în direcție inversă: de la afirmarea spiritului național și de la construcția politică spre dezvoltarea economică. În arealul românesc se afirmă modernitatea ca o tendință, care coexistă cu structurile sociale, cu formele instituționale vechi. Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. Este o modernitate mozaică, nestructurată sub o formă dominantă clară. Modernitatea este cadrul și elementul de susținere a naționalului, dar nu prin baza economică, care ar fi trebuit să fie temei al afirmării statului național, ci ca tendință, ca ideal de atins în afirmarea națiunii (Schifirneț, 2007a).

În formarea statului român modern au acționat două mari orientări politice: liberalismul atașat tezei evoluției precipitate a societății românești către modernitate și conservatorismul asociat concepției privind evoluția organică a românilor în cadrul

proceselor de modernizare. Celelalte curente – socialismul, poporanismul, sâmbătorismul, țărănismul – au gravitat în jurul celor două doctrine principale.

Europenizarea este un proces complex și de durată, mai ales într-o țară ca România, care a cunoscut într-un interval destul de scurt procesele de naționalizare sau de românilizare. Statul național român s-a constituit în trepte. În anul 1859 s-au unit două state: Moldova și Țara Românească, act în urma căruia a rezultat statul român. A fost nevoie de o perioadă în care cele două provincii să treacă prin procesul românizării, adică al omogenizării culturale și naționale. Un rol de prim rang l-au avut presa și elitele.

În anul 1918 a avut loc o nouă etapă a unirii, de această dată a Regatului României cu provinciile românești: Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia. În acel moment a fost nevoie de o nouă omogenizare, deci de o naționalizare culturală în teritoriile înglobate, înainte de 1918, unor imperii. Să menționăm că actele de românizare s-au realizat conform principiului naționalităților, principiu european, în temeiul căruia s-au constituit statele naționale.

În schimb problemele sociale nu și-au găsit rezolvarea, acestea fiind amânate până astăzi. Din acest motiv, instituțiile noastre moderne apar ca forme fără fond, și nu ca mijloace de ridicare a condiției sociale și materiale a majorității populației alcătuite din țărani. Pentru că statul român trebuia să capete profilul unui stat modern, aidoma unuia occidental, s-a recurs la modelul francez de administrație, puternic centralizată, cu rădăcini adânci într-o civilizație burgheză. De aici derivă caracteristici ale spațiului public românesc. Dezbaterile și deliberările au avut și au ca referențial civilizația și cultura apuseană. Proiectele, strategiile și soluțiile sunt raportate la principii și norme europene. Simptomatică este regula întâietății legislației și normelor europene față de legislația națională. Dacă în secolul al XIX-lea legislația românească s-a constituit prin adaptarea sau preluarea

legislației franceze, astăzi sistemul legislativ descinde din legile și reglementările Uniunii Europene. Și atunci și astăzi s-a urmărit ca întregul organism politico-juridic și civilizația noastră să fie radical transformate, pentru a crea o societate nouă, modernă, similară celor din Occident. Societatea românească a fost continuu supusă presiunii din afară de a-și schimba fondul pentru a fi în spiritul noului cadru instituțional.

Spațiul public românesc este dominat de elite ale căror interese și opțiuni culturale, politice și de civilizație sunt îndreptate către exterior. Iorga remarcă anormalitatea spațiului public de la noi și constată că 80% dintre români nu cunosc România: „Românul care se interesează intens de afacerea Dreyfus și care o cunoaște ca un francez, specialist în politica africană, omul care urmărește cu interes ce se petrece la antipodi, n-are nici cea mai mică idee de ceea ce semnifică țara sa, originile statului său prezent, despre dezvoltarea istorică de pe acest pământ, fundamentele puterii sale, pericolele ce o urmăresc” (Iorga, 1899, 8). S-a imitat și se imită aspectele exterioare, și nu cele de conținut, esențiale ale civilizației și modului de viață europene, fără a se înțelege că nu are valoare decât forma cu un conținut adecvat (Schifirneț, 2007a). De aici necesitatea unei modernizări în care să-și găsească loc formele instituționale proprii.

În spațiul public românesc se afirmă, de către o parte a elitei politice și chiar culturale, necesitatea de a deveni europeni, ca și cum românii ar fi aparținut până acum altui spațiu decât cel european. Mass-media din România întăresc această falsă idee. Se neglijează o realitate simplă: românii aparțin spațiului european, cu diferențele date de situarea geopolitică în arealul est-european. S-a spus deja despre necesitatea de a face diferența dintre Europa și Occident și, în consecință, toate țările din Uniunea Europeană cunosc actul de europeanizare. Există firesc diferențe între societatea românească

și țările europene după cum există și similități derivate din moștenirea latină, din schimburile culturale, economice și tehnologice de-a lungul timpului.

Românismul exprimă sentimentul național al românilor, iar europenismul reflectă sentimentul românilor pentru valorile europene.

Spațiul public european

Integrarea țărilor din afara spațiului occidental în Uniunea Europeană ridică o chestiune foarte importantă: identitatea europeană. Aceasta este diferită de identitatea europeană de dinainte de extinderea Uniunii Europene, întrucât ea dă expresie conservării trăsăturilor fundamentale ale unui nou tip de european și ale unei noi comunități. Prezența unor țări din Estul Europei, ca România și Bulgaria, predominant ortodoxe, determină o reevaluare a identității europene, după cum previzibila aderare a Turciei la Uniunea Europeană obligă la o regândire a identității europene bazate pe o cultură comună. Această nouă identitate europeană se va clădi pe realitatea unei Europe multinaționale, multietnice și multicentrice. De aceea, ideea de Europa a devenit astăzi incompletă și postoccidentală (Delanty, 2003). Ea a pierdut poziția de model tradițional în instituții și procesele de modernitate ca istorie, etnicitate, geografie, religie și a devenit un discurs pluralist alcătuit din mai multe limbi, modele de civilizație și proiecte politice.

Identitatea europeană

Conceptul de *identitate europeană* exprimă mai degrabă ideea de unitate decât identitatea reală (Stráth, 2002). Extinderea UE a anunțat problema societății europene. Dacă există o societate europeană se impune construirea UE ca un stat național și este necesară înțelegerea dinamicii spațiilor sociale

transnaționale europene în strânsă legătură cu globalizarea (Rumford, 2003). Ideea unei Europe cosmopolitane continuă să fie centrală în dezbaterile despre cetățenia post-națională, dezbateri care nu ia în seamă dimensiunea socială a Europei ale cărei societăți sunt dominate de consumerism și politici mediatizate (Stevenson, 2006).

Un alt autor (Girault, 2004, 205) apreciază că identitatea europeană a fost și este generată de dezvoltarea spațiului european occidental, înrădăcinată în dezvoltarea economică, bazată pe eficiență, productivitate și progres tehnologic. Factorul economic a contribuit decisiv în construirea unui spațiu public european și, în virtutea puterii sale economice, Occidentul a impus și susținut identități naționale prin circulația în acest spațiu a valorilor și normelor culturale și spirituale.

Identitatea europeană nu ar fi reală întrucât se pune la îndoială capacitatea Uniunii Europene de a promova conștiința apartenenței la o comunitate europeană, și aceasta până când spațiul public european nu va impune o unitate între caracterul economic, normativ și instituțional al comunității europene și identificarea reală a cetățenilor europeni cu comunitatea europeană astfel încât să fie depășite cadrele statului național. Sunt probleme comune tuturor țărilor membre ale UE: migrația, securitatea internă, relații interetnice, conservarea mediului, șomajul, educația și învățământul etc. Asupra lor nu se poate acționa decât împreună fiindcă impactul lor este puternic cu oricare națiune. Nu am amintit aspectele economice, deoarece acestea nu țin prea mult de responsabilitățile unui stat sau ale unei societăți, însă ele au o influență directă atât asupra individului, cât și asupra proceselor de integrare și europenizare.

S-a spus că o identitate europeană nu este o precondiție fundamentală a unei guvernări democratice în Uniunea Europeană. Cetățenii Uniunii Europene ar adera la o identitate comună numai în situații excep-

ționale sau dacă au o autoînțelegere a modului lor de viață (Kantner, 2006, 502). Fără o identitate colectivă dincolo de granițele naționale și un cadru comun pentru proiecte, un spațiu public european, europenizarea nu este posibilă. Cetățenii din spațiul Uniunii Europene percep multe dintre problemele vieții lor ca fiind legate de existența spațiului public național. Sondajele de opinie dovedesc o atitudine mai mult sceptică decât favorabilă politicilor europene. Între 41 și 53% dintre europeni cred în beneficiul derivat din calitatea de membru al Uniunii Europene. 54% dintre respondenți se percep ca membrii ai statului național și ai Uniunii Europene. Instituțiile europene sunt cunoscute, dar nu este cunoscut rolul lor în Uniunea Europeană (European Commission, 2005, *apud* Kantner, 2006, 511-512).

În Europa nu există o solidaritate în forma unei identități europene. Lipsește ceea ce Habermas numește „conștiința cosmopolitană” (Chalmers, 2006, 438). Doar o minoritate stabilă de 10% dintre cetățenii Uniunii Europene sunt interesați de identitatea europeană în detrimentul identității naționale. Jumătate dintre respondenții europeni se percep prioritar ca membrii ai propriei națiuni și în al doilea rând ca europeni. 47% dintre respondenți asociază Uniunea Europeană cu sentimentul de mândrie, 60% au un anumit grad de mândrie europeană și 66% se declară atașați de Europa (*apud* Kantner, 2006, 512-513). Observăm cât de complexă este chestiunea raporturilor cetățenilor din toate țările membre cu Uniunea Europeană.

Integrarea europeană introduce un alt cadru pentru afirmarea identității. Se apreciază ca un nou concept, postnaționalismul, ar fi util în studiul interacțiunii dintre identitățile naționale și identitatea europeană (Rambour, 2005). Postnaționalismul exprimă construirea unei identități dincolo de tradiții specifice determinate de o istorie națională particulară.

În ce privește spațiul public european, trebuie spus că el se confruntă cu chestiunea valorilor europene care ar rezulta dintr-o identitate europeană, deocamdată greu de sesizat. Această identitate este în curs de constituire prin procesul de europeanizare. Așadar, spațiul public național s-a constituit prin românizarea, nu însă în sens etnic, ci al dimensiunii axiologice a atitudinilor față de națiunea română. Se ridică însă o întrebare: europeanizarea se realizează ca spațiu exclusiv al europenilor? Spațiul public european este un spațiu public supranațional, dar integrează într-un sistem propriu de norme, reguli și principii componente provenite din spațiile publice naționale. Spațiul public european este cadrul în care valorile și ideile cunosc o mișcare neîntreruptă, pornind de la tezaurul cultural comun și de la experiența istorică identică în multe privințe pentru cei europeni. Pentru că orice s-ar spune, prin integrarea în structurile europene, statul național român a transferat o parte dintre competențele ce țin de suveranitatea și independența lui. Statul național rezistă numai dacă promovează valori europene, are forța de a inova și de a construi economic și cultural în spațiul european.

Spațiul public european derivă în mod logic din existența instituțiilor europene. Un spațiu public european se impune de la sine atât timp cât sunt supuse dezbaterii decizii importante pentru opinia publică europeană.

Pentru români, spațiul public european se înrădăcește în modelul cultural european prefigurată încă din secolul al XIX-lea. Să amintim numai plecarea masivă la studii a tinerilor români la universități din centre europene. Încă de atunci puteam vorbi de un spațiu axiologic al Europei, ce selecta valorile dincolo de apartenența lor națională. Un Brâncuși, un Enescu, să ne limităm la aceste exemple, s-au afirmat nu atât într-un spațiu național occidental, cât în spațiul european, date fiind legăturile lor cu mari artiști din culturi naționale diferite.

Spațiul public european cuprinde diversitatea tradițiilor, obiceiurilor, cutumelor, folclorului precum și valorile politice europene. Acestea din urmă au nevoie de un consens unanim, articulat atât la nivelul elitelor politice, cât și la nivel societal.

Spațiul public european consacră un nou status, cel de european. De fapt, este vorba despre afirmarea unei noi identități, alături de cea națională, identitatea postnațională sau identitatea europeană.

În studiul identității europene nu putem trece peste modul în care indivizii își reprezintă noua comunitate, cea europeană, la care ei se raportează și își exprimă atașamentul. Dar receptarea valorilor europene la nivel individual ține indiscutabil de funcționalitatea spațiului public european, care să susțină o dezbaterie permanentă și vie asupra noii identități.

Dacă ne referim la spațiul public românesc vom constata incoerența și lipsa de finalitate a dezbaterilor, în general, și a celor despre locul României în comunitatea europeană. Există, nu avem cum ocoli, o anumită rețineră dacă nu chiar teamă de a supune discuției chestiunea națiunii în noul context. În spațiul românesc a prevalat și continuă să se impună o concepție a națiunii văzută mai degrabă sub aspectul său etnic, care accentuează descendența comună decât una civică, „bazată pe aderența la legi și instituții comune”.

Va dispărea națiunea în noul context al europeanizării? Este o întrebare tulburătoare pe care mulți nu vor să și-o pună. Dacă europeanizarea va fi un proces profund care va schimba radical configurația relațiilor dintre cetățeni și statul național, este posibilă o diminuare puternică a statorniciei națiunii în cadrele ei actuale.

Deși au existat și există un curent destul de puternic care insistă pe un stat european, nici un stat nu aderă la acest proiect. Deocamdată s-a rămas la ideea unei structuri care să ofere cadrul uniunii din ce în ce mai strânse între popoarele Europei și nicidecum

acceptarea unei puteri ce excede statului național. Sentimentul național este foarte puternic în toate țările europene, dar cu precădere în Franța și Germania, state fondatoare ale Uniunii Europene. De aceea, este repudiată orice încercare de a diminua capacitatea statului național de a acționa autonom. Chestiunea esențială rămâne armonizarea noii construcții europene cu interesele și aspirațiile concrete ale fiecărei națiuni.

Nu lipsesc inițiativele concrete din partea decidenților europeni de a conferi un conținut real spațiului public european. Prezentăm doar una, semnificativă în căutările de strategii pentru europenizare. La reuniunea informală a miniștrilor educației din Uniunea Europeană de la Heidelberg din 1-2 martie 2007, ministrul german al educației a propus introducerea unui manual comun de istorie europeană în școlile din statele membre ale Uniunii Europene (cf. *Adevărul*, nr. 5179, 6 martie 2007, ediția online). S-a pornit de la faptul că europenii cunosc prea puțin istoria europeană. Inițiativa germană nu a fost împărtășită de toate țările, în special de către Marea Britanie, Polonia și Olanda, care se tem că, prin această inițiativă, Germania ar încerca să rescrie istoria. Ministrul polonez al educației a avansat ideea unui manual comun de istorie germano-polonez, după modelul celui franco-german, care a fost publicat în 2006. Istoricii nu agreează ideea unui manual unic de istorie, argumentul fiind nivelarea punctelor de vedere diferite, ceea ce ar duce la o simplificare nedorită a diversității evoluțiilor istorice ale țărilor europene.

Orice demers privind România nu poate avea alt criteriu decât cel de țară componentă a structurilor europene. Este o mare eroare să discutăm despre România, membră a Uniunii Europene, ca despre o țară latino-americană sau una orientală. Nu se poate trece peste moștenirile istorice, dar odată intrați într-o structură politică și juridică europeană este improductiv de a gândi despre viitorul României în altă viziune decât cea europeană. De altfel, trebuie spus că se

produc modificări, lente este adevărat, dar certe în conduitele și mentalitățile românilor din România reală. Mărturie stau cei 69% dintre români care cred că România a beneficiat și va beneficia de avantaje datorită aderării la Uniunea Europeană (Sandu, 2007). O pondere mai mare (74%) decât a românilor în legătură cu beneficiile statutului de membru al Uniunii Europene o au cetățenii din Grecia, Spania și Portugalia (*ibidem*), țări intrate în Uniunea Europeană mai înainte. Aceste date demonstrează încrederea mai mare în structurile europene a cetățenilor din țările care au un stagiul mai mic de membru al Uniunii Europene.

Pe de altă parte este clar că populația României nu cunoaște sistemul de norme, valori și principii din Uniunea Europeană și nici nu ține seama de ele pentru că românii în mediul concret de viață nu sunt obligați să o facă. Altfel spus, lipsește acel spațiu al deliberărilor, esențial pentru conștientizarea unei conduite europene, spațiul european îl pune pe român în fața unui alt stil de viață bazat pe reguli și proceduri.

În întărirea europenizării, se afirmă rolul decisiv al mass-mediei, ele fiind considerate modalități reale de formare a unei identități europene. În viziunea noastră trebuie pornit de la potențialul real al presei într-o societate aflată în tranziția de la valorile naționale la valorile europene. Mass-media reprezintă mijloace de transmitere a informației, a ideilor și chiar a unor conduite din mediul în care funcționează. Concepția și modalitățile de mediatizare folosite de mass-media caută să răspundă unui public concret, preocupat de problemele lui de viață. Mass-media nu se poate manifesta altfel decât în societatea în care ființează. Într-un cuvânt, rolul în europenizarea societății pe care-l are mass-media este dependent de cadrul național și social (Schifirneț, 2007b). Un spațiu public virtual cum este internetul oferă șansa unor români plecați să-și exprime opinia, dar să și promoveze valorile europene.

Ca proces, europenizarea se produce în contexte diferite de la țară la țară.

Neîndoielnic în țările fondatoare al Uniunii Europene există un spirit comunitar puternic exprimat într-o sferă publică orientată spre valorile comune spațiului, concretizat în exercițiul permanent al dialogului și al deliberei. Ce se întâmplă în țările care au aderat recent la UE? Acestea beneficiază de fondul de europenitate deja constituit de către Uniune și, în același timp, aplică reglementările de la Bruxelles, devenite normă pentru toți decidenții interni. Spațiul public românesc este deja dominat de mentalitatea că salvarea vine de la Bruxelles. Este adevărat, 70% dintre decizii se iau la Bruxelles, dar aceste decizii nu se pot aplica la întâmplare în România, ci în concordanță cu cadrul național.

România se confruntă cu probleme de integrare și de europenizare, necunoscute, cărora trebuie să le ofere răspuns conform cu cerințele noii poziții de membră a UE și situațiilor concrete din societatea autohtonă, unele dintre ele cerând o abordare paralelă cu deciziile comunitare. Europenizarea se produce predominant într-un spațiu public național de către toți actorii sociali „europenizați” cum sunt elitele intelectuale și politice, organizațiile multinaționale, grupurile de lucrători români din alte țări europene.

Cu toate acestea, s-a acceptat un ritm propriu de europenizare datorită particularităților peste care nu se poate trece ușor. Dezbateră publică, în special de către mass media, reliefează aceste trăsături, dar, de multe ori, în dimensiunea lor anecdotică și nu în conținutul și în consecințele lor reale. Se neglijează că ele au fost create și susținute de un spațiu public românesc. Trebuie să reamintim importanța decisivă acordată tradițiilor, folclorului, istoriei proprii în afirmarea identității naționale și a statului național românesc în ultimii două sute de ani. S-a edificat un spirit public național derivat din modul de a gândi și a acționa al românilor.

Un nou concept: euronavetism. Români în spațiul public european

Peste o treime dintre gospodăriile țării, adică aproximativ două milioane și jumătate, au avut cel puțin unul dintre membri plecat în străinătate după 1989, iar, la nivel de individ, ponderea persoanelor între 18 și 59 ani care au lucrat în afara țării, după 1989, ajunge la 12%. Intensitatea fenomenului s-a accentuat în special după anul 2002, odată cu liberalizarea circulației pentru români în spațiul Schengen. În prezent, fenomenul plecării temporare la lucru în străinătate este de aproximativ trei ori mai mare decât în 2002 (Sandu, 2006, 24).

Drama copiilor părăsiți temporar de părinți

Spațiul public românesc rămâne încă indiferent la dramele ce au loc cu copiii ai căror părinți au plecat la muncă în străinătate. S-a ajuns până la sinucideri fie din cauza singurătății, fie din cauza dorului de părinți. Ne întrebăm ce identitate au acești copii? Se știe că orice identitate individuală, comunitară, națională sau etnică se construiește în familie, rolul fundamental avându-l mama. Implicarea instituțiilor în procesul de formare a identității este oportună numai în măsura în care părinții și mediul familial au oferit principii și elemente de bază ale acestui act.

Din datele deținute de Autoritatea Națională pentru Protecția Copilului rezultă că la sfârșitul lunii iunie 2007, 82 464 de copii aveau părinți plecați în străinătate. O cercetare sociologică susține că numai la nivelul populației școlare din clasele V-VIII, la sfârșitul anului școlar 2006-2007, 16-18% (170 000) dintre elevii de gimnaziu aveau cel puțin un părinte plecat la muncă în străinătate. Dintre aceștia aproximativ 35 000 au ambii părinți plecați, 55 000 au doar mama plecată, iar 80 000 au doar tatăl

plecat în străinătate. Mai mult, aproximativ trei sferturi dintre elevii de gimnaziu au cel puțin un frate sau o soră (media este de 1,2 la nivelul întregului eșantion), ceea ce face ca numărul copiilor rămași acasă să se dubleze (Toth *et al.*, 2007).

Datele arată ponderea ridicată a migranților din vestul României (Banat, Crișana, Maramureș), unde elevii de gimnaziu care au părinți în străinătate este de 27% din numărul total de elevi, și din Moldova, unde procentul este de 25%. Pe medii rezidențiale la nivel național nu sunt diferențe semnificative în ceea ce privește ponderea copiilor cu părinți migranți, însă există astfel de diferențe în interiorul unora dintre regiuni. Astfel, în Banat-Crișana-Maramureș și în Oltenia ponderea copiilor rămași acasă care au părinți migranți este mai mare în mediul urban decât în rural (Toth *et al.*, 2007). Observăm o migrare mai puternică în vestul și estul (Moldova) țării, deci o zonă cu un nivel de dezvoltare economică și de viață mai ridicate și o altă zonă cu un nivel de dezvoltare economică și de viață mai scăzute. O proporție mai redusă de migranți se află în zonele sudice ale României, considerate mai sărace (Teleorman, Călărași, Giurgiu). Probabil, aici nu există încă un model al migrării suficient de bine cristalizat.

Integrarea României în Uniunea Europeană duce la creșterea numărului familiilor care merg la muncă în străinătate fără copii. 34% dintre copiii care au ambii părinți plecați trăiesc fără părinți de cel puțin doi ani, iar 54% de mai puțin de un an. 65% dintre acești elevi se află în grija bunicilor, 24% sunt îngrijiți de mătuși sau unchi, iar restul de 11% de alte persoane (*ibidem*). Părinții plecați nu sunt preocupați de dezavantajele despărțirii de copil, cum ar fi relația tensionată cu părintele rămas acasă, lipsa unui interlocutor când copilul are nevoie de soluții pentru probleme ce apar în situația lui școlară, apariția simptomelor de deprimare, manifestarea comportamentelor deviante și chiar delincvente (*ibidem*).

De la generația „cu cheia la gât” la generația „plecată pe afară”

Nu este de neglijat efectul pervers al socializării la acești copii. Este bine știut că fără socializarea primară în familie, în perioada copilăriei, viitorii adulți vor avea mari dificultăți în adaptarea și integrarea socială. Nu este lipsită de semnificație o anumită ciclicitate a socializării copiilor în România postbelică. Să amintim că în perioada comunistă mulți copii stăteau singuri din cauza angajării în muncă a ambilor părinți, fiind cunoscut acele fenomen al copiilor „cu cheia la gât”. Generația de 35-40 de ani este născută în perioada „boomului” demografic datorat decretului din 1966 de interzicere a avortului. O generație foarte numeroasă care s-a confruntat permanent cu o concurență pe piața educațională, maritală și a muncii. În perioada postdecembristă, mai ales din 2002, când s-a renunțat la vize, o bună parte dintre copiii celor plecați în străinătate trăiesc singuri. Generația care a crescut „cu cheia la gât” pleacă astăzi în lume să-și caute un rost mai bun, pentru ca reîntorși în țară să aibă același nivel de civilizație ca în țările în care au lucrat. Este generația „plecată pe afară” interesată de acumulare de bogăție materială cu orice preț, chiar cu cel al pierderii propriei identități și a copiilor. Prezentul românesc o dezamăgește, iar viitorul este conceput doar ca transfer a ceea ce a învățat și acumulat profesional și material în afară.

Decizia adulților de astăzi de a pleca fără familie la muncă în străinătate este efectul unei anumite socializări care la vârsta propriei copilării a fost predominant secundară (creșterea în creșe, grădinițe, apoi perioada petrecută în școală, internate etc.) în raport cu socializarea primară. Înstrăinarea de familie cunoscută în copilăria petrecută în perioada comunistă are acum un dublu circuit: prelungirea ei în locurile străine unde lucrează asociată cu trăirea aceleiași sentiment de către proprii lor copii. Ce este mai important: un câștig financiar

și material mai mare sau o creștere a copiilor într-un mediu familial bine structurat în prezența ambilor părinți? Este o întrebare pe care părinții de astăzi nu și-o pun. Traiul mai decent contează mai mult decât sacrificiul pentru creșterea noilor generații. Acest trai înseamnă pentru mulți case, vile, electrocasnice și mașini, într-un cuvânt românul capătă o unică identitate clară, cea de consumator, înscriindu-se astfel în profilul europeanului contemporan. Din acest punct de vedere am putea spune că o parte dintre români sunt deja europenizați. Banii au întâietate, sentimentele și solidaritatea socială nu prea-și mai găsesc loc în relațiile interumane și sociale. Aproape toți părinții plecați la muncă în afară discută cu copiii lor despre rezultatele școlare și relațiile cu membrii familiei, dar într-o pondere mult mai mică abordează sentimentele trăite de copiii. (Toth *et al.*, 2007). Deși mulți nu câștigă financiar foarte mult în străinătate preferă să muncească aici datorită respectului și managementului

O parte din România profundă a adoptat calea europenizării, prin angajarea directă în muncă în spațiul european, pentru realizarea aspirațiilor profesionale. Migrația pentru muncă în străinătate are la bază nu nivelul veniturilor, ci experiențe legate de locul de muncă (Sandu, 2007, 178). Cu această masă critică se va realiza, probabil, noul model de modernizare. Dacă modelul indigen de modernizare l-au aplicat elitele obligând masele la schimbare, europenizarea se face de către cohortele de lucrători în țările europene. Amintim că românii migranți contribuie la dezvoltarea țării prin banii trimiși (Schifirneț, 2007c). Europenizarea se va produce asupra României profunde, o realitate foarte complexă și contradictorie. Este de așteptat ca integrarea în Uniunea Europeană să producă, cel puțin la început, un anumit clivaj între elite și România profundă.

Migrația românească nu este un fenomen nou în spațiul public european. Același traseu a fost străbătut și de alte țări primite

mai târziu în Uniunea Europeană și îi aminăm aici pe spanioli, și mai ales pe portughezi. Statul român nu a reglementat raporturile românilor cu autoritățile țărilor în care muncesc, așa cum a procedat guvernul portughez. Din această cauză euronavetiștii români nu pot să plece împreună cu întreaga familie.

Imaginea românilor în spațiul public european

În spațiul european, românii sunt prezentați doar prin conduitele antisociale. Se vorbește destul de puțin despre românii care muncesc și au performanțe în Europa. Drama românilor plecați la muncă în străinătate a devenit un brand. Nu atât ce se face în țară sau ce fac românii la locul lor de muncă în străinătate, cât comportamentele neeuropene ale unor conaționali contează pentru imaginea țării în spațiul european. Euronavetistul român este cel care dă conținut brandului românesc. S-a renunțat la expresia căpșunar pentru a-l desemna pe românul plecat să muncească în Europa.

Discuția despre problemele create de români în spațiul public european evită abordarea statusului social al acestora. Marea majoritate a lor este alcătuită din muncitori, mulți necalificați, bărbați care lucrează în construcții sau în ferme agricole, femei care lucrează ca menajere, infirmiere, baby-sitter, chelnerițe etc. (Sandu *et al.*, 2006). La aceștia se adaugă cei care nu au nici un status ocupațional și au alte îndeletniciri – cerșetorie, hoție, înșelătorie.

Milioane de români muncesc în Europa, deci într-un alt spațiu decât cel românesc. Pentru a asigura existența familiei lor, ei câștigă departe de aceasta, lipsind pe perioade variabile – între unul și mai mulți ani. Peisajul des întâlnit în spațiul românesc: deplasări zilnice de autobuze către țări europene cu români ce-și încearcă șansa găsirii unui loc de muncă. Pe traseu se pot întâlni case nelocuite, copii și bătrâni abandonați, clădiri industriale în stare de ruină, drumuri impracticabile, suprafețe uriașe de păduri

defrișate, întinse câmpii arabile necultivate. Cu această prilej este sumbră, ei se îndreaptă spre Europa ca spre un Eldorado.

Avem aici imaginea unui anumit dezinteres pentru spațiul național asociată cu o neputință în a oferi soluții la problemele apărute după revoluția din decembrie 1989 și după intrarea României în Uniunea Europeană. Ambele evenimente – revoluția din 1989 și aderarea la Uniunea Europeană, cruciale în evoluția societății românești, s-au produs nu atât în temeiul unui proiect teoretic românesc, cât datorită presiunilor și intereselor externe.

Discriminarea românilor ca imigranți

Dacă prin discriminare înțelegem refuzul accesului membrilor unui anumit grup la resursele sau recompensele ce se acordă numai grupurilor dominante din societate, atunci putem susține că românii migranți în țări europene cunosc acest tip de reacție.

Discriminarea în spațiul european nu-i vizează în mod special pe români. Polonezii de pildă cunosc și ei acte de discriminare în spațiul public european, ceea ce-i determină pe imigranții polonezi să părăsească Marea Britanie din cauza nivelului ridicat al infracționalității și rasismului, așa cum se relatează în pagina online a publicației *The Observer* (www.mediafax.ro). În cursul anului 2006, 16 000 de est-europeni au părăsit Marea Britanie, față de doar 3 000 în 2005. După un alt ziar britanic, *The Sunday Times*, președintele noii Comisii Britanice pentru Egalitate de șanse și Drepturile Omului a propus autorităților britanice adoptarea unei decizii prin care o parte dintre imigranți ar trebui să achite impozite mai mari pentru servicii publice precum educația, sănătatea și asistența socială. Inițiativa este semnificativă pentru tendințele de protejare a bugetelor naționale. Nici în România nu va dura mult timp până când se vor reglementa raporturile dintre cetățeni și bugetul alocat pentru anumite sectoare. De pildă, învățământul universitar românesc

nu o să mai poată suporta cheltuieli pentru secții sau facultăți ai căror absolvenți se angajează *in corpore* în străinătate.

Revenind la discriminare, ne oprim la analiza unor reacții ale mass-mediei din Italia. După cum relatează presa română, presa italiană publică zilnic articole despre infracțiuni comise de români, de exemplu, ziarele *Il Messaggero*, *Il Giornale* sau *Il Giorno*. În editorialul „Invazia nomazilor” publicat în *Corriere della Sera* din 29 septembrie 2007, Alberto Ronchey afirmă fără echivoc: „Din România este în curs un adevărat exod” (Alberto Ronchey, *L'invasione dei nomadi. L'allarme di Amato e la nuova immigrazione*, *Corriere della Sera*, 29 septembrie 2007). A doua zi, ziarul *Liberazione* reacționează prin publicarea articolului „Il Corriere e l'invasione dei razzisti” în care poziția lui Ronchey este considerată rasistă.

Dintr-un raport al Ministerului de Interne din Italia rezultă că românii reprezintă 37% dintre autorii furturilor comise de cetățeni străini. În primele opt luni ale anului 2007, în Italia au fost arestați 3 557 de străini, dintre care 2 689 au fost români.

Nu putem trage concluzia unei tendințe predominant antiromânești în Italia sau în altă țară vestică, însă este clar că noul spațiu european are o altă structură cu un nou tip de conviețuire, atât timp cât granițele naționale s-au flexibilizat. Dacă prin aderarea României la Uniunea Europeană românii sunt cetățeni ai noii Europe, atunci se cuvine să li se permită deplasarea fără obstacole în spațiul european. Unele minorități duc cu ele obiceiuri care pot intra în conflict cu normele de viață cotidiene din alte țări europene. Societățile din aceste țări nu pot respinge aceste grupuri întrucât ele aparțin aceluiași spațiu politic și administrativ. De aceea, toate autoritățile din țările europene sunt responsabile pentru toate grupurile ce alcătuiesc Uniunea.

Apare o întrebare legitimă: ce s-ar întâmpla dacă în România problemele create de unele grupuri etnice s-ar rezolva prin ghetizare sau discriminare? Toate organismele

internaționale și organizațiile nonguvernamentale ar protesta și i-ar acuza pe români de xenofobie.

O probă a discriminării este oferită de mass media occidentală. Uciderea unei italiene prin lovirea, se pare neintenționată, cu umbrela de către o româncă într-o stație de metrou, a fost intens mediatizată, spre deosebire de cazul unei românce aruncate în fața metroului de către o italiancă, care a trezit o atenție mult mai mică. Este limpede solidaritatea etnică puternică în țările din Europa Occidentală față de străini. Nu ființa umană, ca atare, este prețuită, ci semenul din aceeași comunitate etnică. În contexte de primejdie a unui grup etnic, fie el dintr-o țară europeană, se acționează nu atât legal și rațional, în spirit european, cât etnicist.

O parte dintre români nu înțeleg că odată ajunși într-o țară occidentală trebuie să se comporte ca într-un spațiu european și să renunțe la conduitele lor din România. Civic, occidentalii cer românilor un comportament cotidian și profesional identic cu cel al oricărui european.

Discriminarea românilor în țări occidentale este și o consecință a statutului comunităților românești cărora le lipsește o comunicare cu România și cu țara în care s-au stabilit. Organizațiile românești din străinătate afirmă solidaritatea cu românii prin rezistența în fața discriminării la care sunt supuși și acordă un interes insignifiant unor proiecte concrete pentru comunitatea românească din țările europene.

Euronavetiștii, fermenții europenizării societății românești

Românii care au trăit și muncit în Occident vor să revină în țară cu condiția asigurării unor salarii mai mari și a respectului din partea autorităților, dar și al comunității, vor să trăiască într-o societate normală. În Occident, munca este prețuită și plătită,

dar să spunem că această atitudine se manifestă în cadrul unui contract de muncă legal. Românii care muncesc ilegal nu se bucură de aceleași drepturi și de respect, dimpotrivă sunt văzuți doar ca o simplă unealtă de muncă.

În România, euronavetiștii vor să construiască sau să facă afaceri, însă se lovesc de mentalitatea și conduita lucrătorului român, care nu respectă programul de muncă sau calitatea lucrului făcut și pretind, în același timp, salarii mari. S-a ajuns ca unul din doi locuitori ai unei comune să plece la muncă în străinătate. Absolvenți de facultăți au decis să lucreze în alte țări, în sectoare ce nu au nimic de-a face cu specializarea lor, care însă le oferă un venit sigur și substanțial față de România. De pildă un jurist lucrează ca muncitor la o fabrică de cărămizi, iar soția lui, absolventă de Conservator, lucrează la o fabrică de șosete.

Situația românilor plecați în Occident nu este una confortabilă. Ei trăiesc sentimentul unor oameni de categorie inferioară în raport cu populația autohtonă, fapt care ar fi unul dintre motivele de reîntoarcere în țară: „M-am plictisit să fiu slugă acolo”, a spus un locuitor dintr-o comună gălățeană. Revenirea în țările occidentale nu s-ar mai face pentru a munci, dar pentru vizite (Adriana Oprea Popescu, *Macarale rād în soare la Corod, Jurnalul național online*, 10 octombrie 2007).

Cel mai greu este pentru copiii și tinerii să se reîntoarcă în țară cu părinții deciși să muncească în România. Așadar, sunt diferențe între generații, tinerii simțind mai acut nevoia de schimbare și de confort ca și de neprevăzut.

Sunt copiii născuți și crescuți de pildă în Italia sau Spania. Venirea lor în România la vârsta copilăriei sau a adolescenței este însoțită de frustrări și de tensiuni inclusiv cu părinții. Cum vor acționa ca adulți mai târziu, nu se știe. Cert este că peisajul demografic român se îmbogățește cu tipuri provenite din alte culturi. Și aceasta va conta, indiscutabil, în relațiile sociale și în relațiile

interumane. Ei vor impune cu siguranța europenismul, care va fi prioritar românismului.

Cu ce bagaj profesional și uman se întorc din străinătate? Cel mai mare câștig este conștiința despre disciplina în muncă, baza oricărui succes și punctul de la care se poate ajunge la bunăstare.

Concluzii

Am încercat o argumentare a contextelor concrete de existență a spațiului public național și condițiile de constituire a spațiului public european, pentru a conchide că spațiul public rămâne un element-cheie în euro-

penizarea societății românești. Românismul și europenismul vor coexista ca două forme ale identității românilor în cadrul unei Europe în care sunt parte *de jure*, nu numai *de facto*.

Derularea integrării europene are loc după reguli impuse de realitatea concretă în care muncesc și trăiesc românii migranți în țări europene. Apartenența României la structurile europene nu a dus la o schimbare de la sine a conduitei unora dintre românii din afară și a mentalității populațiilor din țările europene față de români. Europenizarea este un proces de durată și de o nebănuită complexitate, încă nu suficient de bine perceput de majoritatea cetățenilor din țările membre ale Uniunii Europene.

Bibliografie

- Beciu, Camelia, Perpelea, Nicolae (coord.). *Europa și spațiul public. Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*. București: Editura Academiei.
- Chalmers, Adam. (2006). Refiguring the European Union's Historical Dimension. *European Journal of Political Theory*, vol. 5, 4, 437-454.
- Delanty, Gerard. (2003). The making of a postwestern Europe: a civilizational analysis. *Thesis Eleven*, 72, februarie, 8-25.
- Duțu, Alexandru. (1999). *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*. București: Editura ALL.
- Girault, René (coord.). (2004). *Identitate și conștiință europeană în secolul XX*. București: Editura Curtea Veche.
- Habermas, Jürgen. (1962, 2005). *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*. București: Editura Comunicare.ro.
- Huntington, Samuel P. [1968] 1999. *Ordinea politică a societăților în schimbare* (traducere de Horațiu Stamatin). Iași: Editura Polirom.
- Iorga, Nicolae. (1899). *La vie intellectuelle des roumains en 1890*. București: Imprimerie de „L'indépendance Roumaine”.
- Kantner, Cathleen. (2006). Collective Identity as Shared Ethical Self-Understanding: The Case of the Emerging European Identity. *European Journal of Social Theory*, 9, 4, 501-523.
- Rambour, Muriel. (2005). References and Uses of Postnationalism in French and British. Debates on Europe. Lucrare prezentată la workshop-ul National Identity and Euro-scepticism: A Comparison Between France and the United Kingdom, 13 mai 2005, http://erg.politics.ox.ac.uk/materials/national_identity/Rambour_Paper.pdf.
- Rumford, Chris. (2003). European Civil Society or Transnational Social Space? *European Journal of Social Theory*, 6, 1, 25-43.
- Sandu, Dumitru. (2004). Status Inconsistency as Predictor of Public Action Attitudes in Romania. *Current Sociology*, vol. 52, 6, 989-1020.
- Sandu, Dumitru. (2007). *Opinia publică în Uniunea Europeană*. Eurobarometrul 67. Primăvara 2007, <http://www.infoeuropa.ro/docs/EB67RomaniaFinalValidated2.pdf>, accesat octombrie 2007.
- Sandu, Dumitru (coord.). (2006). *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.

- Sartori, Giovanni. (1999). *Teoria democrației reinterpretată* (prefață de Dan Pavel, traducere de Doru Pop). Iași: Editura Polirom.
- Schifirneț, Constantin. (2007a). *Formele fără fond un brand românesc*. București: Editura Comunicare.ro.
- Schifirneț, Constantin. (2007b). Paradoxul spațiului public. *Revista română de comunicare și relații publice*, 9, 27-37.
- Schifirneț, Constantin. (2007c). From Romanian Indigenous Modernization to Europeanization. *Proceedings of the Globalization and Policies of Development. International Conference 2007*. 17-19 mai 2007, București, România. București: Editura Comunicare.ro.
- Schifirneț, Constantin. (2007d). Mass Media in National Public Sphere and in European Public Sphere. Comunicare la VIII-a Conferință a asociației Europene de Sociologie, Glasgow, 3-6 septembrie.
- Stevenson, Nick. (2006). European Cosmopolitan Solidarity. Questions of Citizenship, Difference and Post-Materialism. *European Journal of Social Theory*, 9, 4, 485-500.
- Strâth Bo. (2002). A European Identity. To the Historical Limits of a Concept. *European Journal of Social Theory*, 5, 387-401.
- Toth, Georgiana, Toth, Alexandru, Voicu, Ovidiu, Ștefănescu, Mihaela. (2007). *Efectele migrației: copiii rămași acasă*. București: Fundația Soros România.

Primit la redacție: octombrie 2007